

տապաշտ են: Ֆէյրպայնքսին կը պակսի շփումը կեանքի իրականութեան և հաւաքական մեծ հարցերուն հետ. վերջապէս Ֆէյրպայնքսը ներկայացուցիչն է ամերիկեան ընկերութեան գաղափարական և հոգեբանական ձկնորմին որ կը սպառնի 1929ի ճգնաժամին մէջ: Ամերիկեան մեծ կատակերգակներն ալ մասամբ այս ձկնորմը կը ցուցնեն, առած քիչ մը Զէփլընէն և քիչ մ'ալ Տուկլաս Ֆէյրպայնքսէն: Հարօլտ Լոյս գաւեշտական ասպարէզին մէջ այն է ինչ որ է Ֆէյրպայնքս արկածախնդրական ասպարէզին մէջ, լաւատես պարմանին՝ որ կը յաջողի պրծիլ ամէնէն զժողովրդին կայութենէ: Բայց Հարօլտ Լոյս արդիական զգեստներ հագուած է և կ'ապրի ներկայ Ամերիկայի մէջ. հետեւաբար իր համոզումն ոյժը նուազ է և շատ աւելի մեծ է տարբերութիւնը իր բռնած դիրքին ու իրականութեան մէջ: Մինչդեռ Պըսթըր Գիլթըն յոռետես դիւցազն է, թոյլ, կեանքի ճանկերէն մեքենաբար մղուած: Իր միայնութիւնը ամբողջական է և անդամանելի: Գիլթըն ոչ միայն արտաքին

աշխարհի հետ իրապէս շփման մէջ չէ, այլ կարծես թէ ինքնիրմէն ալ բացակայ է: Թէպէտեւ իր ստեղծագործութիւնները երգիծական ժապաւէններ են, բայց նա մեծ ողբերգակ մ'է, մեքենական ծաղիկը՝ հակասական և անկումի դիմող քաղաքակրթութեան մը, որ մարդս կը գրկէ ոչ միայն աշխարհի և ուրիշ մարդերու հետ հաղորդակցութենէ, այլ մինչեւ իսկ իր ուրոյն անհատականութենէ: Այս անհատականութեան չափազանցումով՝ քաղքենի մարդը կը սպաննէ նոյնիսկ իր յատուկ անհատականութիւնը և կը դառնայ մեքենական խրտուիլակ մը: Մարդկային և ընկերային այս կացութիւնը մեծ զգայնութեամբ և արուեստագէտի ուժեղ ձիրքերով արտայայտած ըլլալուն համար՝ Պըսթըր Գիլթըն ամերիկեան շարժանկարի մեծագոյն բեմադիրներէն կը համարուի:

(Հարութեանի)

Յ. ԱՇՐԱՅԵԱՆ

(Կախկէն Սան Մ.-Բ. Վարժարանի)

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ՏՈՒՐՔ ՄԸ

ՀԱՅ ԼՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏԻՆ

(«ԲԱԶՄԱՎԷՊ»-Ե ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ)

(1843 - 1943)

Վենետիկ և Հայոքեան կապերը աւելցնալիս մէջ. - Հայագրի ախանաւոր դէմքեր: - Հայկական Տպագրութիւն: - Միւրաբար և Միւրաբար: - «Բազմավէպ» և իր դերը մեր մէջ:

Հայ Մամուլի երիցագոյն և երախտաշատ անդամը՝ «Բազմավէպ» բոլորեց իր հրատարակութեան Հարիւրամեակը:

Հայ Լրագրութեան Նահապետին այս Հարիւրամեայ Յոբելեանը մասնակի տօնախմբութիւնը չէ միայն Ս. Ղազարու

Միւրաբարեան Միաբանութեան, որու հայ գրի և զրականութեան հանդէպ պաշտամունքի հասնող նուիրումին մէկ արգասիքն է ան, այլ միանգամայն պանծացումը բովանդակ հայ հրապարակագրութեան:

Մեզի պէս ճակատագրական կերպով հալածուած ազգի մը համար, զուրկ՝ ազգային անվրդով ու մշակութապէս տանելի կեանքի մը ընձեռելիք բարեբանէն՝ «Բազմավէպ»-ի նման հանդէսի մը լոյս աշխարհ գալն ասկէ հարիւր տարիներ առաջ և առոր անխափան ու անսայթաք շարունա-

կումը մինչեւ մեր օրերը, յաղթահարելով ամբողջ դարաշրջանի մը փոթորկումներն ու դիմացեղունները, երեւոյթ մըն է արեւ, որ բարձրօրէն կը վկայէ որքան քաղաքակրթական խոշոր դերին, նոյնքան և զոհաբերութեան ու համերաշխ գործակցութեան այն գեղեցիկ ոգիի մասին՝ որ հինէն ի վեր անոր հրատարակիչ Միւրաբարեան հայերուն է եղած:

Վենետիկ, Ալբրիականի այդ չքնաղ թագուհին, ուր հաստատուած է Միւրաբարի Տունը աւելի քան երկու դարէ ի վեր, պանծալի անունի մը հոմանիշ է մեր պատմութեան մէջ, ոչ միայն որպէս կարեւոր կեդրոններէն մէկը միջին դարու հայ գաղթականութեանց, այլ և՛ աւելի վերջ՝ որպէս օրրանը մեր իմացական վերածնունդին, ուրկէ զիտութեան ու լոյսի ծարաւի սերունդներ անյազօրէն ստացել են իրենց մտաւոր և հոգեկան սնունդը:

Անցեալի ինչպիսի սխրալի յիշատակներ կան կապուած այդ անունին և որպիսի ղէմքեր կը պատկերանան մեր առջեւ այսօր, աւելի ևս լուսաւոր և կենդանի...

* * *

Ամէն անգամ որ Վենետիկի և վենետիկացի անցեալի մասին կը խօսուի, անկարելի է անտեսել պատմական, տնտեսական ու մանաւանդ մշակութային այն սերտ կապերը որ գոյութիւն ունեցած են հայոց և երբեմնի առեւտուրի ու արուեստների բարգաւաճ այս ոստանին միջեւ:

«Զ-Ը դարերուն մէջ ի Հռաւեննա հաստատուած կայսերական փոխարքայից աւելի, կը գրէ Հ. Ղ. Աւիշան «Հայ թոռը, կը գրէ Հ. Ղ. Աւիշան «Հայ թոռը»-ի մէջ, օգնական և զօրավիգ էր Վենետաց: Ոմանք այդ փոխարքայից ոչ միայն հայ էին ազգաւ, որպէս Ներսէս, Գրիգոր և Խաւհակ (որոյ հոյակապ դամբանին արձանագիրը ի Վիտալ եկեղեցւոյ շէնքին արձանագիրը ի Վիտալ եկեղեցւոյ շէնքին հայկական գունդ մը, Numerius

Armeniorum, կը նստէր հոն ի պահապանութիւն խալիֆայ»:

Արդ, Ներսէս Պատրիկ, որ փայլուն ղէմք մըն էր բիւզանդական կայսրութեան դիւանագիտական և ռազմական ասպարէզներուն մէջ, 532ին եղած է հիմնադիրը Վենետիկի առաջին եկեղեցւոյն՝ Ս. Թէոփորոսի (որուն տեղ 829ին կառուցուած է ներկայի հոյակերտ Ս. Մարկոսը): Իսկ խաւհակ հայագրի փոխարքային կողմէ կառուցուած է 639ին՝ Թորչելլոյ չքնաղ տաճարը Վենետիկի մէջ:

Աւելի սերտ եղած են սակայն Հայոց յարաբերութիւնները Վենետիկի հետ առեւտրական գետնի վրայ, զլիսաւորաբար Ռուբինեանց շրջանին, երբ Վենետիկ և Կիլիկիա դաշնակից պետութիւններ էին իրարու: Վաճառականութիւնը հայը կը տանէր մինչեւ Ալբրիականի ափերը՝ Վենետիկ, իսկ վենետիկցին (ինչպէս և ճեշտուցին, Սիկիլիացին) Կիլիկիա և անոր համբաւուած նաւահանգիստը Սյաա: Սյա կապերը երկու ժողովուրդներու միջեւ աւելի զօրացան մասնաւորաբար Ենրիկոյ Տանտոլոյ տօժին և մեր Լեւոն Ռուբինեանի թագաւորութեան շրջանին՝ ԺԲ դարու վերջերը:

Հայութիւնը Վենետիկի մէջ ունէր իր կազմակերպութիւնը, իր եկեղեցին և վրասահօրէն ուրիշ հաստատութիւններ, վերջապէս որոշ դիրք և ազդեցութիւն:

Գաղտնիք մը չէ նաեւ թէ քաղաքին մէջ գոյութիւն ունէր նոյն իսկ «Հայոց Տուն» մը, կառուցուած երկար տարիներ Հայաստան ապրած Վենետիկցի հայասէր բարերարի մը՝ Մարկոս Միանիի կտակով՝ 1253ին:

Այդ շինութիւնը աւելի քան վեց ու կէս դար ծառայած է տեղւոյն հայ պանդուխտներուն իբր իջեան, ուր իրարու կը հանդիպէին հայութեան ամէն խաւն ու դասակարգէն մարդիկ: Հայ անունը կը կրէին նոյնպէս մերձակայ կամուրջն ու փողոցը:

Վստահօրէն այդ շրջանէն է որ անցած են իտալական պատմութեան՝ անունները բազմաթիւ հայ բարերարներու, որոնք Միլանի, Բիզայի և ուրիշ իտալական քաղաքներու մէջ տաճարներ ու վանքեր կառուցած են⁽¹⁾:

Այդպիսիներէն կը յիշուի, օրինակ, առնուր հայազգի բարերարի մը՝ Անթոնիոյ տէ Կրիթթիի, որ պատկանած է Կիլիկիայէն փախստական ու Վենետիկ հաստատուած իշխանական գերդաստանի մը, որմէ սերած է նաեւ ժ. Գարու սկիզբները հասարակապետութեան մէջ ծանօթ Անտրէա Կրիթթիի դուքսը:

Սակաւաթիւ չեն հայ անուան հետքերը նաեւ ուրիշ մարզերու մէջ: Կը հանդիպինք հոս բաց ի վաճառականներէ՝ նաեւ նաւատէրերու, թարգմաններու, բանւորներու, նոյնիոյ կրօնաւորներու և զեսպանի:

Այսպէս, ըստ Ալիշանի, 1297-1298 թուականներուն կը յիշատակուի Մանուէլ անուամբ հայազգի զեսպան մը՝ ուղարկուած Վենետիկ՝ Հայոց Սմբատ թագաւորին կողմէ՝ զիպականերու գործով: Շուրջ կէս դար յետոյ, 1344ին քաղաքին մէջ կը գտնուէին արդէն կրօնական հայ եղբայրներ՝ Ս. Յովհաննու նուիրուած, իսկ նոյն դարու վերջերը կը յիշատակուի Դոմինիկեան հայ կրօնաւոր մը՝ Էրզրումցի Եղբայր Օգոստինոս, որ հայերէն ձեռագիր ընդօրինակած է:

Նոյն դարուն ապրած է Աւագ Գալամաշի հայ թարգմանն ու կարաւանապետն, ծառայող Վենետիկ, ինչպէս նաեւ այլ բազմաթիւ նաւատէրեր, նաւարկողներ:

Հայ անուան ուրիշ մէկ յիշատակելի պարագան պէտք է նկատել նաեւ կարեւոր թիւը այն հայ ուխտաւորներուն, որոնք՝

իրը յիշատակ՝ արձանագրութիւններ ձգած են Ս. Մարկոսի տաճարին սիւներուն վրայ: Յայտնի է թէ մէկէ աւելի աւանդութիւններ գոյութիւն ունին Ս. Մարկոսի տաճարին ճակատը զարդարող պղնձածոյլ չորս շքեղ ձիերուն Հայաստանէն ընծայ բերուած ըլլալու մասին:

Բայց գերազանց են եղած դերն ու ազդեցութիւնը զոր ունեցած են Վենետիկ և առհասարակ իտալական միւլը մեր ազգի լուսաւորութեան գործին մէջ, մանաւանդ ժ. Գարէն ասդին, երբ առաջին անգամ լոյս տեսան հայերէն տպագրեալ գրքեր Վենետիկի մէջ:

Եւրոպական քաղաքներէն ոչ մէկը թերեւ չէ այնքան փայլած Կիլիկիայի գիւտին բարիքներով, որքան արուեստներու այս համբաւեալ ոստանը, ուր տպագրական արուեստը ոչ միայն իր կատարելութեան հասաւ, այլ և իր լոյսը սփռեց այն ազգերուն վրայ, որոնց հետ առեւտրական և մշակութային կապեր ունեցած էր ան: Այդ նպատակաւոր ազգերուն մէջ կը գտնուէր առաջին գծին վրայ նաեւ հայութիւնը, որ իր գրաւած դիրքով՝ իբր աչքի զարնող տարր՝ չէր կրնար վրիպիլ իտալացի տպագրիչներու ուղադրութենէն:

Այդպիսի տպագրիչներէն մէկն էր Տեմոքրիթոյ Թերաչինա իտալացին, որ 1498 թուին Վենետիկի Հասարակապետութենէն 25 տարուան համար իր ստացած մենաշնորհով յանձնառու կ'ըլլար տպագրել նաեւ հայերէն լեզուով գրքեր (ինչպէս և արաբերէն, մաւրիտաներէն, ասորերէն, հնդկերէն և ուրիշ լեզուներով): Եւ Տեմոքրիթոյ Թերաչինա, որ մեռած է 1513ի մայիսին, պէտք է կարծել թէ իրականացուցած է իր այդ ծրագիրը՝ իր մահէն բիշ առաջ, անմիջական գործակցութեամբն ու

զեռ իտալիոյ աւելի քան քսան քաղաքներու մէջ, իսկ հայ վանքեր՝ Բաւիայի, Միլանի, Ճենովայի մէջ եւայլն: (Ալիշան՝ «Այրարատ», էջ 372):

1. Ժ. Գ. և Ժ. Գ. դարերուն Հայերն հոգեւոր և եկեղեցի ունեցած են Հոմմի, Ֆլորենտիայի, Պրոնիայի, Ճենովայի, Բատուայի, Բելգայի, Միլանի, Նաբոլիի և

թերեւս բո՛ւն իսկ ջանքերովը հայու մը՝ «մեղապարտ» Յակոբի, որուն անունը, ինչպէս գիտենք, զրոշմուած է իբր տպագրիչ՝ 1512-1513 տարիներուն լոյս աշխարհ եկած հայերէն առաջին հինգ գրքերուն վրայ:

Այնպիսի առեւն մը երբ եւրոպական ազգութիւններէն շատ շատեր չէին տիրացած դեռ տպագրութեան, հայ ազգը Վենետիկի մէջ կ'ունենար ուրեմն 1512ին իր մայրենի լեզուով տպագրուած գրքերը: Ասիկա սովորական՝ պզտիկ բան մը չէր մեզի պէս փոքրաթիւ և հալածական ազգի մը համար: Մենք այժմ կրնանք լիովին գնահատել թէ ան ինչ հակայական նշանակութիւն ունեցած է արեւելքի իտալարին մէջ տուայտող հայութեան համար: Անով հայը կը դասուէր Եւրոպայի առաջաւոր հազգերու շարքին՝ գրաւելով 11-րդ պատուարի տեղը, իր ետին ձգելով բազմաթիւ մեծ և պետականութիւն ունեցող ազգութիւններ:

Ա. չենք խօսիլ նոյն ժ. Գարուն գործող թոխատեցի Արգար զպրի (1565) և Տերթոխատեցի Արգար զպրի (1584 և 1587) զընցի Տ. Յովհաննէս քհն. ի (1584 և 1587) զընցի Վենետիկի մէջ տպագրած գրքերու մասին, որոնք Մեղապարտ Յակոբի հրատարակութիւններէն անմիջապէս յետոյ՝ կարելի է նկատել նախախաբիւրը հայ տպագրութեան:

* * *

Հայ ժողովուրդի մտաւոր զարթոնքին համար սակայն, հայկական տպագրութեան այս հոյակապ գործէն վերջ, ոչ մէկ զէպը պիտի չկրնար թերեւս այնքան խոշոր՝ ճակատագրական նշանակութիւն ունենալ և այնքան խոր հետքեր ձգել, որքան Միլիթարեան միարանութեան հաստատումը Վենետիկի մէջ, ժ. Գարու սկիզբներուն:

Յայտնի է թէ Միլիթար, իր ծննդավայր Սերաստիայէն Պոլիս գալով, Բերայի

մէջ հիմնած էր իր միարանութիւնը 1701ին, անկէ բիշ յետոյ իր համախոհներով ապաստանած՝ նախ Մոսկա (Յունաստան), ապա՝ 1715ին՝ Վենետիկ: Հոս, Մերակոյտին հաճութեամբ 1717ին կը ստանար Ս. Ղազարու խոսպան՝ անմարդաբնակ կղզին, զոր բիշ առեւնէն կը ծաղկեցնէր, հիւանդանոցի մը աւերակներուն վրայ կառուցանելով հայ մտքի հոյակերտ՝ հրաշագործ տաճարը:

Միլիթարի Տունը իր գործունէութեան իբր դաշտ ընտրած է հայութեան լուսաւորութեան գործը, գործունէութիւն մը՝ որ փայլած է մշակոյթի գրեթէ բոլոր մարզերուն մէջ և օգտակար եղած ազգին բոլոր խաւերուն անխտիր: Հոն նոյնքան նուիրումով մշակուած են ու ծաղկած՝ որքան գրականութիւնն ու արուեստները, նոյնքան և դպրոցն ու գիտութիւնները, մասունն ու հրատարակչական գործը, որոնք հակայական՝ կոթողական աշխատանք տարած են ցարդ:

Վանքը, որուն հրատարակութիւնները նախապէս լոյս կը տեսնէին Անտոն Պոլիթի և ուրիշ իտալացիներու տպարաններուն մէջ, 1789ին վերջապէս օժտուած է իր սեփական տպարանով, ուրկէ հետզհետէ լոյս աշխարհ եկած են անչափելի և անհաշուելի նիւթ, սկսեալ մեր նախնեաց մատենագրութեան գոհարներէն մինչեւ հատ ընտիր հայացումները օտար գրական զուլի գործոցներու եւայլն, եւայլն:

Ասոնց ամբողջութիւնը, երբ պահ մը աչքի առջեւ ունենանք, անկարելի է զսպել մեր խոր երախտագիտութիւնը, հիացումն ու պատկառանքը գործի մը հանդէպ, զոր պետականութիւն ունեցող ազգեր չեն կրցած ընել ամբողջ դարերու ընթացքին:

Անարգարութիւն պիտի ըլլար սակայն այսքանով կանգ առնել Միլիթարեանց գործունէութեան շուրջ: Անոնք իրենց մշակութային և դաստիարակչական առաջնութեան մէջ ի յայտ կու գան ոչ միայն իբր հեղինակ, թարգմանիչ, հրատարակիչ,

նորագոյն ստեղծագործութիւններէն: Միւս կողմէ, Եւրոպացի «Բազմավէպ»-ի միջոցաւ է որ ծանօթացած են հայ անցեալին և մշակոյթին, շնորհիւ մասնաւորաբար անոր էջերուն մէջ մերթ րնդ մերթ լոյս տեսնող օտար լեզուով հայագիտական յօդուածներու: Այդ ուղղութեամբ ալ մեծ է եղած իր վաստակը և ի դուր չէ որ կը վայելէ մեծ վարի օտար հայագիտական լուրջ շրջանակներու մէջ:

Անոր քանի մը տասնեակ հազարներու հասնող էջերուն մէջ, ամբողջ հարիւր տարիներ, լոյս տեսած՝ օրինակելի ճշտապահութեամբ ու ճաշակով, ամբարուած են զրական, պատմական, բանասիրական, գիտութեանց և արուեստներու վերաբերեալ այնքան առատ նիւթ, որ եթէ զանոնք ի մի հաւաքելու փորձն ուզէինք ընել, պիտի ունենայինք այսօր հսկայական զրադարան մը՝ ստուարաթիւ հատորներու, մէկը միւսէն արժէքաւոր, ուր իրենց մտքին ցոլին ու սրտին հուրն են զրած շքեղ փաղանգը ազգին մոռուոր առաջնութեան զինքուն, զլիաւորութեամբ Ալիշաններու, Բազրատունիներու, Հիւրմիւզներու, Ազեբեաններու, Քաջունիներու, Զարեհանախաններու, Սարգիսեաններու, Ղազարկեաններու, Հասցունիներու, եւլն, եւլն:

Այն հարիւր տարիներու իր գործունէութեան ընթացքին, թողած է մտքի և աշխատանքի այնպիսի խոր հետքեր իր ետին, որ անկարելի է որ կորսուին: Անոնք արժանի են սերունդներու յարգանքին և գնահատանքին:

Ոչ մէկ թերթ մեր մէջ «Բազմավէպ» է զատ, — նոյնիսկ եւրոպական շատ մը ազգերու մէջ —, չէ ունեցած ամբողջ զարմը կանոնաւորաբար լոյս տեսած ըլլալու անսովոր պատիւը: Եւ թող չափազանց չթուի, երբ ըսեմ թէ «Բազմավէպ»-ն առանձին ճակատաբաց կարելի է հակադրել եւրոպական մէկէ աւելի ազգերու լրագրութեան ամբողջութեան, ըլլայ իր տարիներու թիւով, ըլլայ բովանդակու-

թեամբ: Ասիկա սովորական՝ պզտիկ պատիւ մը չէ անոր անխնայ հրատարակչներուն, ինչպէս նաեւ ազգին համար՝ որուն կը պատկանի:

Եւ ինչ որ կարելի չէ այսօր առանց մասնաւոր հաճոյքի և հպարտութեան վերջառել, այն է թէ «Բազմավէպ»՝ հակառակ ներկայ պատերազմի արհաւիրքներուն և զրկանքներուն՝ կանգնած է իր երկրորդ փառաւոր դարադարձի սեմին աւելի ներոյժ ինքնավստահութեամբ մը, յարատեւելու աննկուն կամքով, աւելի կենսունակ և առոյգ:

ՆԵՐՍԷՍ ԳԱՍԱՊԵԱՆ

Փոփոխ, 1943.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱՌՈՂԻԿՈՍԻ

ՅՈՒՆԵՍԿՈՒ

ՓԱՐԻՋԻ ՄԷՋ

Յունիս 5-ի Շարաթ դիւեր տեղի ունեցաւ Սոր-պոնի մեծ Ամփիթատրոնի մէջ Կիլիկիոյ Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Յովսէփեանի ծննդեան եւ զրական դործունէութեան 80ամեայ Յորեւանի պաշտօնական հանդէսը՝ խուռն ընդմիջեալ մը ներկայութեան: Կը նախագահէր Արտաւազդ Արքեպոս. Սիւրմէեան Կաթողիկոսական Պատուիրակ, որ հանդէսը բացաւ զրուստալից խօսքերով՝ ուղղուած սրբազան Յորեւանին: Հետզհետէ տեղի ունեցան երգեր, արտասանութիւններ, որոնց ընթացքին խօսք տուին Պրն. Զօպանեան, յիշելով բազմակողմանի դործունէութիւնը իր զիտնական ու եկեղեցական: Մեսրոպ Գուլումեան Կիլիկեան Ընկերութեան կողմէ, որ համակ եռանդ կարած չեղանք Անթիլիասի վանքին սպաղայ դերը, որ կրնայ ունենալ ազգային կեանքին մէջ: Զորբորդը եղած է Շահէ արեղայ Աճեմեան, որ մասնաւորապէս Անթիլիասի վանքին մէջ պատրաստուած եկեղեցականներ հասցնելու պէտքը, փառաբանելով իր ուսուցիչ Կաթողիկոսին զիտական եւ քարոզչական արժանիքները:

Հանդէսին զրեթէ կէսին, հասաւ խումբ մը

աշակերտներով Հ. Սահակ Վրդ. Տէր-Մովսէսեան, որուն անունը թէւեւ նշանակուած էր յայտադրին մէջ՝ ճառախօսներու կարգին, սակայն ժողովըրդեան բուն փափաքը ստիպեց քանի մը խօսքեր արտասանելու:

Հոս կը դնենք նոյնութեամբ այն համառօտ խօսքերը զոր Հ. Սահակ Վրդ. իր ներկայացուցիչ Սեւրի Մուրատեան վարժարանի՝ շուրջ հինգ վայրկեան արտասանեց այդ առթիւ:

«Ինձմէ առաջ — ըսաւ ան — բազմաթիւ հաւաքներ երկարօրէն ծանրացան գիտական Յորեւանի կեանքին, եկեղեցական ապարդիւն եւ գրական գործունէութեան վրայ, այնպէս որ ես — որ չեմ սիրեր կրկնութիւններ ընել —, կանգ պիտի առնեմ միմիայն էական կէտի մը վրայ, որ երբեք այստեղ չշեշտուեցաւ:

Յայտագրին վերջը մանրատառ գրուած է, քէ Կաթողիկոսը կ'ուզէ դարձնել Անթիլիասը երկրորդ վեներիկ մը, որ է ըսել հայ մշակոյթի, հայ գրի եւ հայ գրականութեան կեդրոն մը, որուն վրայ Միջքարեան Միաբանութիւնը միայն կրնայ համակրանքով նայիլ, մանաւանդ այս ցաւալի կացութեան մէջ, ուր հայ ժողովուրդը ցիրուցան աշխարհի չորս հովերուն, կորսնցնելու վրայ է մայրենի լեզուին հետ նաեւ ազգային արժէքները, որոնցմով ազգ մը կրնայ տեսական դառնալ: Արդարեւ հայոց հին վանքերը եղան միշտ գիտութեան եւ արուեստի մեծ կեդրոններ, տեսակ մը համալսարաններ: Վանքերէ՛ն է որ դուրս ելան նշանաւոր կաթողիկոսներ, գիտնական վարդապետներ, բազումներու խորհրդականներ, համարակալներ եւ կարգ մը ուրիշ ակամաւոր դեմքեր: Եթէ ամէն քաղաքակիրք ազգ պէտք է մեծ յարգանք եւ սէր ունենայ դէպի վանքերը իբրեւ յարգանք եւ սէր ունենայ դէպի վանքերը իբրեւ իր ազգային մշակոյթի առաջին կեդրոններ՝ եւս իր ազգային մշակոյթի առաջին կեդրոնները, իր գեղարուեստը կը պարտի իր հոյակապ կայքը, իր գեղարուեստը կը պարտի իր հոյակապ վանքերուն: Առանց այդ վանքերուն, կարելի է ըսել անվարան կերպով՝ քէ հայկական մշակոյթը զարեւոյթ եւ մնացած պիտի ըլլար: Եթէ Միջքար զարեւոյթ եւ մնացած պիտի ըլլար: Եթէ Միջքար Արքեպոսը Հիմնադիր «Առաջին» վեներիկին, յաջողեցաւ օտար հողի վրայ կառուցանել իր հոյակապ գործը եւ դարձնել զայն Եւրոպայի եւ հայոց ազգին, հայ լեզուին, հայ մշակոյթի առաջնակարգ կեդրոն մը, կը համարիմ որ Անթիլիասի վանքը որ ծրագրած է ըլլալու երկրորդ վեներիկ՝ աւելի նպաստաւորուած պիտի ըլլայ այն տեսակէտով՝ որ մա շրջապատուած է հայ ժողովուրդի հոծ գաղութներով, որոնք պիտի ուզեն օգնել նկարագրել որ այդ երկրորդ վեներիկը իրողութիւն մը դառնայ: Եթէ առաջին վեներիկը

յաջողեցաւ հայութիւնը ֆանչցնել իր ամբողջ կատարելութիւններով Եւրոպայի, եւ Եւրոպան հայութեան, ստեղծելով համակրութեան լայն հոսանքներ դէպի հայ ժողովուրդը, կը համարիմ որ Անթիլիասի վանքի դերն ալ պիտի ըլլայ հայութիւնը ֆանչցնել արաբական աշխարհի եւ արաբական աշխարհը հայութեան:

Հ. Սահակ Տէր-Մովսէսեանի խօսքերը վերջացան բուն ծափերու մէջ: Իրմէ յետոյ Պատուելի Պրոֆ. Խայկեան փափաք յայտնելով քանի մը խօսք ալ ինքն ըսելու իր Հասարակութեան կողմէ, հրաւիրուեցաւ ըսել. նա սրտանց խօսեցաւ Յորեւան Կաթողիկոսին կատարած հսկայ դրական աշխատանքի մասին եւ երկար կեանք մաղթեց անոր որ կարենայ իր գործը վերջացնել:

ՆԵՐՍԷՍ ՄԸ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ ԽՄԲԱԳՐԻ

Ազգի առջեւ ունենալով Հ. Սահակ Տէր-Մովսէսեանի արտասանած հարազատ խօսքերը, այժմ մեզի խիստ զարմանալի կը թուի թէ ինչպէս Փառեղահայ երկու-թերթեր թուրքովին տարբեր լուստով եւ իրենց ճաշակին համաձայն խեղաթիւրած են բանաստեղծ վարդապետին յայտնած միտքերը: Այսպէս «ԱՐԵՆԻՄՈՒՏՔ» հետեւեալ բաները կը դնէ.

«Յարգելի Միջքարեանը վեր առաւ հայ եկեղեցիին կատարած դերը ազգապահպանման մէջ. օրինակ բերաւ վեներիկի վանքը, որ այնքան մեծ հմայք մը ունի օտարներու աչքին բարձրացնելու համար հայ մշակոյթին եւ քաղաքակրթութեան արժէքը, ու սրտանց յաջողութիւն մաղթեց գործին»: (Արեւմուտք, Յունիս 13, թիւ 76):

Ուրիշ մը «ՅԱՌԱՋ»-ը (տես՝ Յունիս 14) եւ «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»-ը (տես՝ Յունիս 24) այսպէս կը յիշատակեն իրարմէ անհեղինակ.

«Խօսք տրուեցաւ Միջքարեան Միաբանութեան ներկայացուցիչ եւ Մուրատեան վարժարանի Տրոֆիմ Տ. Սահակ Վրդ. Տէր-Մովսէսեանի եւ Հայ Աւետարանական Համայնքին Փրօֆ. Խայկեանին: Երկուքն ալ փառաբանեցին գիտուն եկեղեցականը, շեշտեցին անոր վիճակուած դերը Անթիլիասը դարձնելու դպրութեան կանաչի մը, հասցընելով պատրաստուած եկեղեցականներ եւ տալու արդիւն փափի տարիները»:

Իսկ Անթիլիասի պաշտօնաթերթը «ՀԱՍԿ» (Յունիս-Յունիս, թիւ 6-7, էջ 190) տեղեկագրութեամբ Շահէ արեղայի, զիտուհաւոր խեղաթիւրում մը կատարած է որ իրեն երբեք ներքին չէ: Ան կ'ըսէ.